

составил в среднем 9,5 баллов, у отцов - 9,2 балла. Разница не столь значительна, однако общее направление сохраняется. По уровню депрессии в группе родителей детей с ограниченными возможностями наблюдается обратная картина: отцы набрали в среднем 7,5 баллов, матери - 7,2 балла. Это позволяет предположить наличие у мужчин латентных форм переживаний, реже проявляемых вербально, но имеющих выраженное внутреннее содержание. В группе родителей здоровых детей различия между матерями и отцами были минимальны.

Таким образом, у родителей детей с ограниченными возможностями наблюдается статистически достоверно более высокий уровень стресса, тревожности и депрессивных симптомов, чем у родителей нормотипичных детей.

На основе полученных данных психологи, работающие с семьями, в которых воспитывается ребенок с ограниченными возможностями, могут разрабатывать программы психологического сопровождения семей, находящихся в условиях хронического психоэмоционального напряжения.

Список использованной литературы

1. О социальной и медико-педагогической коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями / Закон Республики Казахстан от 11 июля 2002 года N 343 [Электронный ресурс] - Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000343_

2. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Статистика населения с ограниченными возможностями [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/stat-medicine/dynamic-tables/>

3. Мисиюк Ю.В., Тихонова И.В. Русскоязычная версия «Шкалы родительского стресса»: результаты первичной оценки внутренней надежности и валидности // Общество: социология, психология, педагогика [Электронный ресурс]. - 2022. - №9. - Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/russkoyazychnaya-versiya-shkaly-roditelskogo-stressa-rezultaty-pervichnoy-otsenki-vnutrenney-nadezhnosti-i-validnosti/viewer>

4. Шкалы, тесты и опросники в медицинской реабилитации / Под ред. А.Н. Беловой, О.Н. Щепетовой. - М.: Антидор, 2002. - 439 с.

ӘОЖ 337.376

«ДЖАСПЕР» БАҒДАРЛАМАСЫН ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ АУТИСТІК СПЕКТРЛІ БҰЗЫЛЫСЫ БАР БАЛАЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Туганбекова К.М., академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан
Ізтұрғанова М.Р., академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан

Аннотация. Мақалада аутистік спектрі бұзылған балалардың сөйлеу дағдыларын дамытуға бағытталған «Джаспер» (JASPER) бағдарламасының негізгі тәсілдері қаралды. Бағдарлама бірлескен назарды, символдық ойынды және әлеуметтік өзара іс-қимылды дамытуға баса назар аударады, бұл коммуникативтік дағдыларды қалыптастырудың негізгі аспектілері болып табылады. Аутистік спектрі бұзылған балалардың вербалдық және вербалдық емес дағдыларын жақсартуда бағдарламаның тиімділігін көрсететін зерттеулердің нәтижелері ұсынылған. Бағдарламаны ерте араласу үшін қолданудың әдіснамалық ерекшеліктері, артықшылықтары, шектеулері мен перспективалары қаралды.

Кілт сөздер: аутистік спектрінің бұзылуы, «Джаспер» бағдарламасы, сөйлеу дағдылары, коммуникативтік дағдылар, ерте араласу.

Аутистік спектрінің бұзылуы әлеуметтік коммуникацияның тапшылығымен, сондай-ақ мінез-құлықтың шектеулі және қайталанатын үлгілерімен сипатталатын бұзылулардың кең спектрін қамтиды. Аутистік спектрі бұзылған балалар үшін негізгі проблемалардың бірі сөйлеу мен коммуникацияны дамыту болып табылады, өйткені оларда ауызша және ауызша емес қарым-қатынас дағдыларымен айтарлықтай қиындықтар байқалуы мүмкін. Мұндай балалардың өмір сүру сапасын арттыру үшін сөйлеу және коммуникативтік қабілеттерін дамытуға бағытталған арнайы бағдарламаларды әзірлеу және енгізу маңызды. Осындай бағдарламалардың бірі - JASPER (Joint Attention, Symbolic Play, Engagement, and Regulation).

«Джаспер» бағдарламасы бірлескен назарды, символдық ойынды және әлеуметтік өзара іс-қимылды дамытуға баса назар аударатын зерттеуге негізделген әдістеме болып табылады. Бұл дағдылардың маңыздылығы аутистік спектрі бұзылған балаларға арналған зерттеулерде бірнеше рет расталды, өйткені сөйлеуді дамытуда басты рөлді бірге ойнау және символдық ойын атқарады. Бұл мақала «Джаспер» бағдарламасының компоненттерін, оның теориялық негіздерін және практикалық қолданылуын нақтылайды, сондай-ақ аутистік спектрі бұзылған балалардың сөйлеу және коммуникативтік дағдыларын дамытуға осы бағдарламаның әсерін талқылайды.

Коммуникативтік және сөйлеу бұзылыстары аутистік спектр бұзылуларының негізгі сипаттамаларының бірі болып табылады. Аутистік спектрі бұзылған балалардың шамамен 25-30%-ында функционалдық сөйлеу қабілеті жоқ, тіпті ауызша дамығандардың арасында әлеуметтік мақсаттар үшін тілді пайдалану саласында айтарлықтай жетіспеушіліктер байқалады [1]. Мысалы, мұндай балалардың диалогтардың мағыналық жүктемесін түсінуде, өз ойлары мен қажеттіліктерін білдіруде, сондай-ақ ишара мен мимика сияқты вербалды емес сигналдарды дұрыс түсіндіруде проблемалары болуы мүмкін [2].

Осы проблемалардың аясында сөйлеу мен тілді оқытудың дәстүрлі әдістері аутизмге шалдыққан балалар үшін жеткіліксіз тиімді болуы мүмкін екендігі айқын болып отыр. Сондықтан осы балалардың бірегей қажеттіліктерін ескеретін мамандандырылған бағдарламаларды әзірлеудің бірінші кезектегі маңызы бар.

«Джаспер» бағдарламасы аутистік спектрі бұзылған балалардың сөйлеу дағдыларын дамытуға ықпал ететін және өзара байланысты бірқатар негізгі компоненттерге негізделеді. Бұл компоненттер мыналарды қамтиды:

1. Ортақ назар (Joint Attention).

Бірлескен назар - бұл екі адамның назарын объектіге немесе оқиғаға бөлісу қабілеті. Бұл қабілет басқа адамдармен өзара іс-қимыл арқылы оқыту үшін іргетас болып табылады. Зерттеулер көрсеткендей, аутистік спектр бұзылыстары бар балаларда бірігіп көңіл бөлуде елеулі жетіспеушіліктер бар, бұл олардың сөйлеу және әлеуметтік дағдыларына кері әсерін тигізеді [3]. Бірлесіп көңіл бөлуде қиындықтарға тап болған балалар көбінесе басқа адамдардың мінез-құлқын бақылау немесе интерактивті жағдайларға қатысу арқылы оқуға қабілетсіз болып шығады.

«Джаспер» бағдарламасы балалардың ойын жағдайлары мен әлеуметтік өзара іс-қимылды пайдалану арқылы бірлесіп назар аудару және қолдау қабілеттерін дамытуға бағытталған. Мысалы, ойын сессиялары кезінде ересек бала назарын аудару үшін қызықты заттарды немесе ойыншықтарды пайдалана алады, содан кейін ауызша емес және ауызша сигналдар арқылы оның назарын арттыра алады [4].

2. Символдық ойын (Symbolic Play).

Символикалық ойын - бұл объектілерді немесе әрекеттерді басқа нәрсені көрсету үшін пайдалану (мысалы, таяқшаны микрофон немесе қорапты автомобиль ретінде пайдалану). Символдық ойын баланың абстрактілі ойлау қабілеттілігін және қиял арқылы әлеуметтік өзара әрекеттесуін көрсетеді. Аутистік спектрі бұзылған балалар бұл қабілеттің жетіспеушілігін жиі көрсетеді, бұл олардың сөйлеу дағдыларының дамуына кері әсерін тигізеді [5].

«Джаспер» бағдарламасы шеңберінде символдық ойынды дамыту оқыту ойын сессиялары арқылы жүргізіледі, онда бала сценарийлер мен рөлдік ойындар жасау үшін пәндерді пайдалануды үйренеді, бұл оның сөйлеу дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Зерттеулер көрсеткендей, символдық ойынның дамуы, әсіресе аутистік спектрі бұзылған балаларда сөйлеу өнімділігінің жақсаруымен тікелей байланысты [6].

3. Тартылу және мінез-құлықты реттеу (Engagement and Behavioral Regulation).

Тартылу - бұл баланың ойын процесіне белсенді қатысу және айналасындағылармен өзара іс-қимыл жасау қабілеті, бұл коммуникацияны дамытудың маңызды аспектісі болып табылады. Мінез-құлықты реттеу - бұл баланың әлеуметтік жағдайдың талаптарына жауап ретінде өзінің эмоциялары мен мінез-құлқын басқару қабілеті. «Джаспер» бағдарламасы бақыланатын әлеуметтік жағдайларды тудыратын рөлдік ойындар мен сценарийлерді пайдалану арқылы осы дағдыларды дамыту бойынша белсенді жұмыс істейді [7]. Бұл балаларға өзін-өзі реттеуді үйренуге және әлеуметтік өзара іс-қимылды қолдауға мүмкіндік береді, бұл ақыр соңында олардың сөйлеу дағдыларын жақсартады.

«Джаспер» бағдарламасының тиімділігі аутистік спектрі бұзылған балалардың сөйлеуінің дамуына оң әсерін көрсететін көптеген зерттеулермен расталған. Алғашқы ірі зерттеулердің бірі Kasari et al. (2006) «Джаспер» бағдарламасы бойынша оқыған балалар өздерінің бірлескен назар аудару және символдық ойын дағдыларын едәуір жақсартқанын анықтады, бұл сөздік қорын ұлғайтуға және сөйлеуді дамытуға тікелей байланысты.

Gulsrud және тең авторлар жүргізген 2010 жылғы зерттеу «Джаспер» бағдарламасына қатысқан аутизмге шалдыққан балалар бақылау тобымен салыстырғанда бірлескен назар аудару және вербалды коммуникацияны пайдалануда айтарлықтай жақсарғанын көрсетті, бұл бағдарламаның сөйлеу тілінің дамуына тікелей әсерін көрсетеді.

Қосымша зерттеулер «Джаспер» бағдарламасының негізгі аспектілерінің бірі болып табылатын ата-аналарды оқыту процесіне тарту араласу әсерін күшейтетінін көрсетті. Бағдарлама техникаларына үйретілген ата-аналар оларды күнделікті өмірде қолданып, сөйлеу және өзара әрекеттесу үшін неғұрлым табиғи контекст жасай алады [8]. Бұл балалардың берік сөйлеу және әлеуметтік дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді.

«Джаспер» бағдарламасы әр баланың жеке ерекшеліктерін ескере отырып әзірленді, бұл оны әртүрлі деңгейдегі сөйлеу және әлеуметтік жетіспеушіліктері бар балалардың қажеттіліктері мен қабілеттеріне икемді бейімдеуге мүмкіндік береді. Жекелендірілген тәсіл бағдарламаның негізгі сипаттамаларының бірі болып табылады және жеке сабақтарды, сондай-ақ бала құрдастарымен өзара іс-қимылды үйренетін шағын топтық сессияларды қамтиды.

Бағдарлама бойынша оқыту мынадай кезеңдерді қамтиды:

- алғашқы диагностика. Мамандар араласудың жеке жоспарын әзірлеу үшін сөйлеу дағдыларының, бірге көңіл бөлудің және баланың символдық ойнау қабілетінің деңгейін бағалайды;

- жеке сабақтар. Бірлескен назар аудару және символдық ойын дағдыларын дамытуға бағытталған ойын сессияларын қамтиды. Оң мінез-құлықты нығайту және әлеуметтік сценарийлерді модельдеу сияқты мінез-құлық әдістері пайдаланылады;

- ата-аналарды тарту. Ата-аналар процеске белсенді қатысады, өз балаларын үйде қолдау әдістерін үйренеді, бұл табиғи ортада сабақ нәтижелерін бекітуге мүмкіндік береді.

Зерттеудің оң нәтижелеріне қарамастан, «Джаспер» бағдарламасында белгілі бір шектеулер бар. Біріншіден, бағдарламаның тиімділігі баладағы бұзылулардың ауырлығына байланысты өзгеруі мүмкін. Мысалы, аутистік спектрдің бұзылуының ауыр түрлері бар балалар айтарлықтай нәтижелерге қол жеткізу үшін неғұрлым қарқынды немесе ұзақ араласуды қажет етуі мүмкін [9].

Сонымен қатар, «Джаспер» бағдарламасы қысқа мерзімді оң нәтижелер көрсетсе де, оның ұзақ мерзімді әсерлерін зерттеу үшін қосымша зерттеулер қажет. Кейбір зерттеушілер балалардың алған дағдыларын сақтап қалу үшін үнемі қолдау көрсетуді қажет етуі мүмкін [10].

«Джаспер» бағдарламасы аутистік спектрі бұзылған балалардың сөйлеу және коммуникациялық дағдыларын дамытуға бағытталған көп үміт күттіретін араласу әдісі болып табылады. Бағдарламаның негізіндегі бірлескен назар аудару, символдық ойын және тарту аутистік спектрі бұзылған балалардың әлеуметтік және сөйлеу дағдыларын қалыптастырудың негізгі аспектілері болып табылады. Ғылыми зерттеулер бұл бағдарламаның тиімділігін растап, оны ерте араласудың перспективалы құралына айналдырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Wetherby, A. M., Prizant, B. M., & Hutchinson, T. A. (2004). Communicative, social-affective, and symbolic profiles of young children with autism and pervasive developmental disorders. *American Journal of Speech-Language Pathology*, 7(2), 79-91.
2. Sigman, M., & Ruskin, E. (1999). Continuity and change in the social competence of children with autism, Down syndrome, and developmental delays. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 64(1), 1-114.
3. Mundy, P., & Jarrold, W. (2010). Infant joint attention, neural networks and social cognition. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 22(6), 975-984.
4. Kasari, C., Freeman, S., & Paparella, T. (2006). Joint attention and symbolic play in young children with autism: A randomized controlled intervention study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47(6), 611-620.
5. Charman, T. (2003). Why is joint attention a pivotal skill in autism? *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, 358(1430), 315-324.
6. Kasari, C., Paparella, T., Freeman, S., & Jahromi, L. B. (2008). Language outcome in autism: Randomized comparison of joint attention and play interventions. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 76(1), 125-137.
7. Gulsrud, A. C., Helleman, G., Freeman, S., & Kasari, C. (2014). Two to ten years: Developmental trajectories of joint attention in children with ASD who received targeted social communication interventions. *Autism Research*, 7(2), 207-215.
8. Schertz, H. H., Odom, S. L., Baggett, K. M., & Sideris, J. H. (2018). Effects of joint attention mediated learning for toddlers with autism spectrum disorder: An initial randomized controlled study. *Early Childhood Research Quarterly*, 45, 81-93.
9. Pickles, A., Harris, V., Green, J., Aldred, C., McConachie, H., Le Couteur, A., ... & PACT Consortium. (2016). Treatment mechanism in the MRC preschool autism communication trial: Implications for study design and parent-focused intervention programs. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 57(2), 249-257.
10. Rogers, S. J., & Vismara, L. A. (2008). Evidence-based comprehensive treatments for early autism. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 37(1), 8-38.

УДК 37.013.42:001.8(574)(092)

Е.А. БУКЕТОВ КАК ОБЩЕСТВЕННЫЙ МЫСЛИТЕЛЬ: ИНТЕГРАЦИЯ НОВЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ МЕТОДОВ В ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ

Тайкуманова М.А., Карагандинский университет имени Е.А. Букетова, Караганды, Казахстан
Смагулова Г.Ж., Карагандинский университет имени Е.А. Букетова, Караганды, Казахстан

Аннотация. Академик Евней Арстанович Букетов занимает особое место в интеллектуальной истории Казахстана как выдающийся учёный, общественный деятель и мыслитель, чьи идеи выходят далеко за рамки химии и естественных наук, в которых он сделал значительный вклад. Его наследие характеризуется стремлением соединить научное знание с гуманитарной сферой, придать образовательному процессу гуманистическую направленность и сделать университет центром не только подготовки специалистов, но и формирования личности гражданина. Настоящая статья посвящена рассмотрению педагогических и философских идей Е.А. Букетова в контексте интеграции новых педагогических методов в гуманитарные науки. Исследование основано на контент-анализе его произведений и речей, а также на результатах эмпирического опроса преподавателей и студентов Карагандинского университета, проведённого в 2024–2025 гг. Результаты исследования показывают, что значительная часть академического сообщества рассматривает наследие Букетова как фундамент для модернизации гуманитарного образования в Казахстане. Особое внимание уделяется методам, предложенным мыслителем: исследовательскому подходу, междисциплинарности, проектному обучению и акценту на культурно-национальных ценностях. На основе анализа собранных данных построены графики, демонстрирующие уровень восприятия педагогических идей Е.А. Букетова в современном образовательном процессе, востребованность его методов и существующие барьеры их внедрения.

Ключевые слова: Е.А. Букетов, общественный мыслитель, гуманитарные науки, педагогика, образовательные методы, модернизация образования.

Введение

Современное гуманитарное образование в Казахстане переживает этап системной трансформации, связанный с цифровизацией, глобализационными процессами и поиском национально-культурной идентичности в условиях мирового образовательного пространства. В такой ситуации особое значение приобретают личности, оставившие богатое интеллектуальное и педагогическое наследие, способное служить фундаментом для дальнейшего развития образовательной системы. Одним из таких мыслителей является Евней Арстанович Букетов — выдающийся учёный, педагог и общественный деятель, чья многогранная деятельность во многом определила траекторию